

A photograph of a man and a dog sitting on a grassy field. The man is wearing a light-colored shirt and dark pants, and the dog is a golden retriever. They are sitting on a blanket. In the background, there is a large tree with green and yellow leaves, and a tall, thin tree. The sky is blue.

Allemansrätten

Vad säger lagen?

Bertil Bengtsson

Allemansrätten

– Vad säger lagen?

Bertil Bengtsson

Beställningar

Ordertelefon: 08-505 933 40

Orderfax: 08-505 933 99

E-post: natur@cm.se

Postadress: CM-Gruppen

Box 110 93

161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/bokhandeln

Naturvårdsverket

Tel: 08 698 10 00 (växel)

www: naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm

© Naturvårdsverket och författaren 2004

Teckningar: Kjell Ström

Omslagsfoto: Ingemar Ahlström

Tryck: Tryckindustri, Solna, 2004

Upplaga: 2000 ex

ISBN 91-620-8161-6

Författaren svarar själv för innehållet i boken

Förord

Allemansrätten tryggar allmänhetens tillgång till naturen. Det är därför angeläget för oss alla att slå vakt om denna urgamla sedvana, inte minst genom att tillämpa den med omtanke.

Men osäkerheten om vad allemansrätten innebär är ofta stor. Svensk lagstiftning nämner endast mycket övergripande allas tillgång till och ansvar för naturen. Naturvårdsverket ser det därför som en viktig uppgift att informera om allemansrättens innebörd – rättigheter såväl som skyldigheter.

Den här översikten är författad av professorn, f d justitierådet Bertil Bengtsson. Boken bör kunna vara till hjälp för alla myndigheter, företag, organisationer och enskilda personer som på olika sätt kommer i kontakt med naturturism och friluftsliv.

Stockholm 2004

Naturvårdsverket

Innehåll

Förord 3

Allemansrättens innebörd 6

Rättigheter och skyldigheter	7
Sedvanan	8
Omstridda rättsfrågor	9
Kommersiella intressen	11
Lokala bestämmelser	12

Till fots i naturen 15

Hemfridsbrott	15
Tomt	16
Plantering	18
Andra ägor	20
Skadestånd	21
Större grupper	21

Kan markägaren utestänga allmänheten? 23

Skyltar	23
Stängsel	25
Utvidgning av tomten	28
Handgripligt skydd	29
Vakthundar	30
Vitesförbud och anmälningsskyldighet	30

Cykling, skidåkning och ridning 33

Cykling och skidåkning	33
Ridning	33

Motor drivna fordon	35	
Enskild väg		35
Terrängkörning		37
Uppehåll på annans mark	39	
Kortare uppehåll		39
Tältning		41
Parkering		43
Husvagnsuppställning		44
Får man ta inträdesavgift?	47	
Allemansrätt till sjöss	49	
Trafik på vattnet		49
Buller		49
Känsliga områden		51
Förtöjning av båtar		52
Fiske		54
Rätt att ta naturprodukter	55	
Plocka bär och blommor		55
Mossa, lavar		57
Några tolkningsfrågor		58
Upptäckt i naturen	61	
Nedskräpning		61
Eldning		62
Jakt		63
Hundar i naturen		63
Oljud		64
Litteratur	68	

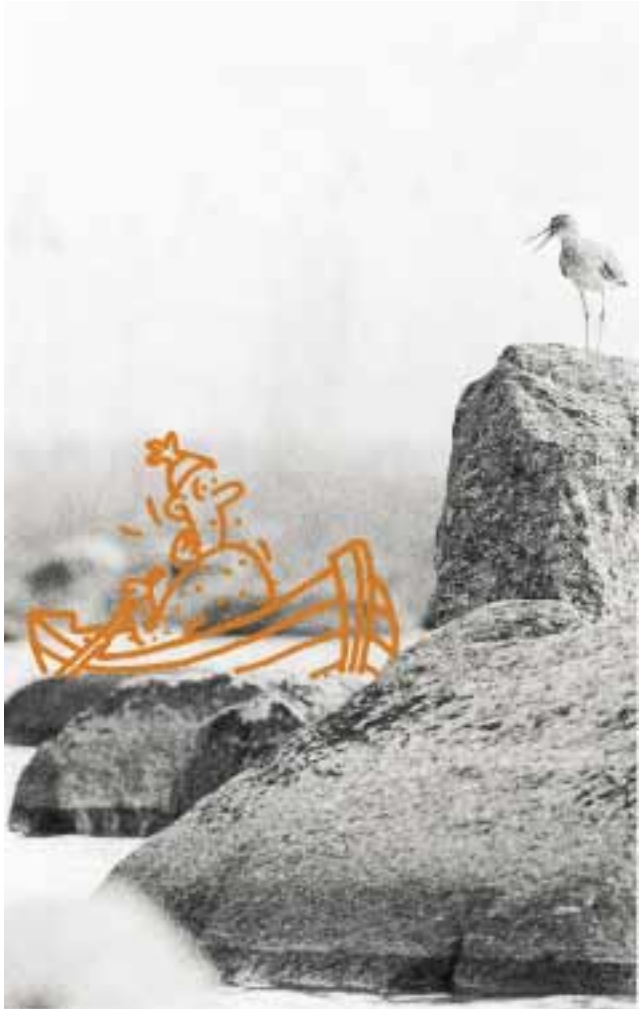

Foto: Tommie Jacobsson

Inte störa inte förstöra, det är den grundläggande tanken i allemansrätten.

Allemansrättens innebörd

I 2 kap. 18 § regeringsformen stadgas, att oberoende av det skydd som grundlagen ger den enskildes äganderätt ”alla skall ha tillgång till naturen enligt allemansrätten”. Allmänhetens rätt har alltså numera (sedan 1994) stöd i grundlagen. Men inget sägs om vad den rätten närmare är för något. Inte heller annan lagstiftning ger klart besked om detta.

Rättigheter och skyldigheter

Vad allemansrätten i stort sett innebär är troligen känt för de flesta svenskar. Det är den begränsade rätt var och en har att använda annans fastighet – mark och vatten – främst genom att färdas över den, åtminstone till fots, och under en kortare tid uppehålla sig där. Denna rätt gäller även om inte ägaren eller den som annars bestämmer över fastigheten har samtyckt till att marken används på sådant sätt. Men allmänheten får inte ta sig sådana friheter att markägaren och andra fastighetens invånare tillfogas någon nämnvärd olägenhet eller skada: *hemfriden* (i vidsträckt mening) och *markägarens ekonomiska intressen* får inte kränkas.

1. Allemansrättens innebörd

Dessutom anses att den som rör sig i skog och mark också på andra sätt är skyldig att ta hänsyn till sin omgivning – till växt- och djurliv lika väl som till andra människor i närheten, bland annat andra som ägnar sig åt friluftsliv. Den nya miljöbalken föreskriver att var och en som utnyttjar allemansrätten eller annars vistas i naturen skall ”visa hänsyn och varsamhet i sitt umgänge med den” (7 kap. 1 §). Allemansrätten medför på detta vis inte bara rättigheter utan också skyldigheter.

I fråga om gränserna för allemansrättens utövning går meningarna isär: hur stora rättigheter har allmänheten och hur långt får markägaren gå för att skydda sin fastighet mot intrång? Här skiftar uppfattningarna.

Sedvanan

För att få någon ledning för hur markägarens och allmänhetens intressen skall vägas mot varandra, hänvisar man ibland till *sedvanan*. Men detta är inte så upplysande. Sedvanan varierar till exempel i skilda landsändar och bland olika grupper av människor. Dess innehåll är svårt att beskriva närmare.

Det är inte underligt att allemansrättens innebörd blivit livligt omdebatterad. En särskild svårighet är att man inte alltid skiljer mellan å ena

sidan vad som kan anses som gott uppförande på annans mark eller anständigt uppträdande av markägaren, å andra sidan vad rättsreglerna påbjuder. Ett beteende som de flesta människor anser hänsynslöst medför långtifrån alltid juridiska efterräkningar. I fortsättningen skall bara behandlas frågan om vilket uppträdande från någotdera hållet som kan leda till rättsliga påföljder – alltså straff, skadestånd och ålägganden av domstol att företa eller låta bli vissa åtgärder.

Omstridda rättsfrågor

Inte heller de rent juridiska bedömningarna är emellertid så värst klara. Man får leta länge efter rättsfrågor med så stort allmänt intresse som är lika omstridda och outredda. Lagreglerna är ofullständiga, bland annat genom att de framför allt tar sikte på straffansvar, inte på de andra rättsliga påföljder som ett förbjudet beteende kan dra med sig. En del bestämmelser är också ganska ålderdomliga; de formulerades på en tid när inte allemansrätten förde med sig samma problem som nu. Ofta är de dessutom ganska svåra att tolka. Domstolsavgöranden är mycket få. Det är mycket sällan som någon anser det värt besväret att dra dessa frågor inför rätta.

Under dessa förhållanden är det naturligt att

1. Allemansrättens innebörd

många uttalanden om vad rätten närmare innebär blir osäkra och svävande. Man kan ofta bara göra vissa antaganden om hur en domstol skulle bedöma frågan, ifall den fick ta ställning till den. Mera klara besked om allemansrätten är det svårt att få utan en utförlig lagstiftning. Men en friluftslag av det slag som man har i Norge kommer nog att dröja ännu ett tag för vår del. Frågorna är alltför omstridda och komplicerade; dessutom kan de vara politiskt känsliga. Bland annat har man i riksdagsmotioner från senare år tagit upp strandskyddet – alltså inskränkningen i rätten att bebygga stränderna – som har stor betydelse för allemansrätten. Man menar att markägarens rätt här borde väga tyngst.

Allemansrätten har också tagits upp till diskussion med tanke på vår anslutning till EU. Man har frågat vilken inverkan en invasion av turister från olika länder, kanske utan kunskap om allemansrättens regler, kan få för markägarna. Men än så länge har anslutningen inte ställt till så stora problem.

Kommersiella intressen

Det är klart att varken turister eller andra får över-

träda de regler som gäller om allmänhetens uppträdande. Men ofta kan en större grupp som håller till på ett begränsat område ställa till större skador och obehag för en markägare än han rimligen bör få tåla, fast varje enskild person håller sig inom ramen för det tillåtna. Detta är ett gammalt problem, men det blir särskilt bekymmersamt ju mer allemansrätten utnyttjas kommersiellt, till exempel genom arrangerade turistresor och liknande.

När dessa frågor skall bedömas juridiskt är det viktigt att komma ihåg att allemansrättens regler från början utbildats med tanke på enskilda personers rörelsefrihet i skog och mark – inte för att någon utomstående affärsmässigt skall använda marken och på det viset göra en vinst på markägarens bekostnad. I vissa sammanhang är det redan idag tydligt att man skiljer på kommersiellt och privat utnyttjande av allemansrätten (se särskilt om rätten till naturprodukter nedan, sid. 55) Den synpunkten får särskild betydelse i fråga om markägarens rätt till skadestånd av till exempel en researrangör. Den som vållar skada på egendom uppsåtligen eller av oaktsamhet är enligt allmänna regler skyldig att ersätta skadan. Här kan man kräva att ett kommersiellt företag visar särskilt omdöme och särskild hänsyn till markägaren.

1. Allemansrättens innebörd

Frågan har berörst av Högsta domstolen i det s.k. forsrännarmålet (Nytt juridiskt arkiv 1994 sid. 495). Av domstolens uttalanden framgår, att det visserligen inte finns hinder att utnyttja allemansrätten kommersiellt men att markägaren ändå kan få utnyttjandet förbjudet, om det är så intensivt att det medför skador och olägenheter av betydelse för honom.

Lokala bestämmelser

Vad som sägs i det följande tar sikte på allemansrätten i allmänhet. På särskilda områden gäller närmare föreskrifter av myndighet om uppträdandet i skog och mark. Bland annat finns bestämmelser för nationalparker, naturreservat, s.k. biotopskyddsområden och områden med särskilt skydd för djurlivet, och kommunen kan utfärda särskilda föreskrifter om t. ex. ridning, tältning och eldning (se nedan sid. 34, 42, 62). – Dessa bestämmelser kan ibland begränsa allmänhetens rättigheter mer än de allmänna reglerna om allemansrätt, till exempel genom tillträdesförbud eller förbud att plocka blommor. Men det kan också hända att allemansrätten utvidgas i ett naturreservat. Reservatet har ofta tillkommit just med tanke på allmänhetens behov av friluftsliv, och där kan exempelvis

tältplatser, rastplatser och markerade spår och leder ha anlagts. Reservatsbestämmelserna innebär ofta en precisering av vad som är tillåtet, till exempel att tältning är tillåten ett bestämt antal dygn.

Foto: P. Hanneberg

Hemfridszonen får man aldrig inkräkta på. Men hur stort område som räknas som hemfridszon kan vara knepigt att avgöra.

Till fots i naturen

Den grundläggande frågan beträffande allemansrättens innebörd är: var får man färdas till fots utan att fråga markägaren om lov? Där man inte ens har rätt att gå, saknar allmänheten också andra befogenheter som ingår i allemansrätten.

Rätten att färdas på annans mark regleras i den centrala allemansrättsliga lagbestämmelsen, 12 kap. 4 § brottsbalken. Den stadgar:

”Tager man olovlig väg över tomt eller plantering eller över annan äga, som kan skadas därav, dömes för tagande av olovlig väg” (till böter).

Hemfridsbrott

Lagrummet är inte så lätt att tolka. Vad som förbjuds är att ta ”olovlig väg”, och med detta menade man vid bestämmelsens tillkomst att någon färdas på område som inte utgör väg. Körvägar, väl upptrampade gångstigar etc. kan man vanligen följa, men en främling får emellertid inte ens på vägar och stigar inkräkta på hemfridszonen. Han får inte komma så långt in på annans område att han gör sig skyldig till hemfridsbrott, detta enligt ett stadgande i brottsbalken (4 kap. 6 § första stycket).

2. Till fots i naturen

Hemfridsbrott föreligger om någon ”olovligen intränger eller kvarstannar där annan har sin bostad, vare sig det är rum, hus, gård eller fartyg”. Inkräktaren kan dömas till böter (eller undantagsvis fängelse).

Man måste alltså hålla sig borta från annans ”gård”. Dit räknas inte bara avskilda gårdsplaner där inga utomstående får passera utan också mindre villaträdgårdar och dylikt, kanske också andra områden intill bostadshus som är avskärmade för insyn genom häckar eller staket. Sådan mark är absolut skyddad och får inte ens beträdas på vägar eller trädgårdsgångar – förutsatt naturligtvis att man inte har något ärende som ägaren kan väntas godta, till exempel att fråga om rätta vägen.

Om någon utan lov går in på en inhägnad byggnadsplats eller annan avskild arbetsplats, riskerar han att i stället dömas för olaga intrång (4 kap. 6 § andra stycket brottsbalken). Enligt den bestämmelsen skyddas kontor, fabrik, annan byggnad, fartyg, upplagsplats eller ”annat dylikt ställe”. Skyltar kring en arbetsplats om att obehöriga inte äger tillträde bör man respektera.

Tomt

I övrigt är det (enligt 12 kap. 4 §) förbjudet att gå

över *tomt*. Här spelar det ingen roll om marken riskerar att skadas eller ej; det får bara betydelse för passage över ”annan äga”. Allmänheten får alltså inte snedda över berghällar och skogsmark på tomtområde, hur oskyldig passagen än kan synas.

Vad är då tomt? Detta begrepp har central betydelse för allemansrättens del, men dessvärre är det svårt att precisera det.

Huvudtanken bakom regeln i 12 kap. 4 § är ganska klar. I stort sett blir det utslagsgivande, hur långt markägarens hemfridsintresse rimligen kan anses gå. På det området är han skyddad. En tomt i lagens mening är alltså vidsträckt omkring bostadshus, men betydligt mindre runt ekonomibyggnader, båthus och badhus. Den förekommer knappast alls vid till exempel ängslador. Tomt finns vidare i princip bara kring byggnader. Markägaren kan normalt inte räkna med skydd för området vid badbryggor, trampoliner etc., än mindre för en badplats som saknar sådana anordningar men som han vill anse som sin privata. Det är inget hinder att hoppa i vattnet t. ex. från annans badbrygga om den inte för tillfället används av ägaren eller hans familj. Ligger han och solar sig där bör han däremot få vara ifred.

Hur långt skyddet når från byggnaderna varierar med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet, särskilt terrängförhållandena. Träd, buskar

2. Till fots i naturen

och bergknallar som hindrar insyn mot bostadshus medför att man kan passera ganska nära huset – sällan dock närmare än 10–15 meter, om man inte följer vägar som tydligen används också av grannar och andra utomstående. Är insynen fri, får man hålla sig på längre avstånd. Men den som går förbi en villa på 60–70 meters håll lär i allmänhet inte kunna straffas för att han tagit väg över tomt. Om huset är omgivet av parkanläggning eller liknande kan dock tomten gå längre (jfr nedan sid. 27). Vid andra byggnader än bostadshus minskar som sagt det skyddade området och är åtminstone omkring båt- och badhus obetydligt.

Vidare har det betydelse om byggnaden vid tillfället är befolkad. Det är tvivelaktigt om man alls kan straffas för passage vintertid intill en synbarligen obebodd sommarstuga, ifall man går på mark som inte riskerar att skadas. Men för straffrihet fordras nog i så fall att byggnaden tydligt står tom; det räcker inte att invånarna tycks vara ute mera tillfälligt. Invid andra tomma byggnader än bostadshus får man antagligen passera, om marken inte kan skadas, eftersom där inte finns någon hemfrid att störa.

Plantering

Man får inte heller under några omständigheter gå

Foto: Kjell-Arne Larsson/IBL

Ledaren för ett sällskap turister kan bli ersättningskyldig om han låter gruppen gå över en åker där det växer gröda.

2. Till fots i naturen

över plantering. Det är här i regel fråga om känsliga områden – plantskolor, sådana delar av trädgårdar och parker som tar skada av gångtrafik, etc. Skogsplanteringar brukar man inte räkna som plantering i brottsbalkens mening, men nyplanterade områden får ofta anses som ”äga som kan skadas” (se nedan).

Andra ägor

När det gäller *andra ägor* förbjuder 12 kap. 4 § passage bara när den medför risk för markskada. Åkrar mellan sådd och skörd är ett typiskt exempel. På skogs- och betesmark kan man däremot i allmänhet röra sig fritt. När marken är snötäckt eller åtminstone frusen gäller detsamma också åkrar. I fråga om odlad mark är det naturligtvis många gånger svårt att bedöma om förhållandena är sådana att gångtrafik kan medges.

Allmänt kan man nog säga att förbudet i varje fall gäller, så snart det är en klar risk för att redan passage av någon enstaka person kan medföra ekonomisk skada för markägaren – och detta även om denna skada, i kronor räknat, kan väntas bli obetydlig. Däremot kan antagligen den enskilda trafikanten inte straffas, när marken tar skada först om flera personer efter varandra går samma väg, till exempel när de trampar upp en ny stig över en äng.

Skadestånd

Här har bara talats om risken för *straffansvar* för inkräktaren. Den som överskrider allemansrättens gränser kan också bli *skadeståndsskyldig*. Han får ersätta skador som han vållar uppsåtligen eller av oaktsamhet genom olovlig passage över annans mark. Detta kan bli aktuellt också när inte straff kommer i fråga, till exempel när någon glömmet att stänga en grind så att kreatur slipper ut och skadas i trafiken.

Större grupper

Skadeståndsansvaret kan få särskild betydelse i det nyss nämnda fallet, när en stig trampas upp av en hel skara personer eller en större grupp rastar på känslig mark men där varje enskild person inte gör märkbar skada. Ledaren för en sådan utflykt – till exempel för ett sällskap turister eller en skolklass – kan bli skyldig ersätta bevislig ekonomisk skada, om han borde ha insett risken med att sällskapet passerade över den känsliga marken. Detsamma bör gälla den som lägger en snitslad terränglöpningsbana eller ett skidspår över en sådan mark utan att inhämta ägarens medgivande, troligen också den som lämnar anvisningar om hur turister skall rasta utan att förklara vad som är tillåtet och

2. Till fots i naturen

förbjudet enligt allemansrätten. Här bör man kunna ställa särskilda krav på resebyråföretag och liknande. I varje fall svarar arrangören för skadegörelse från gruppens sida som beror på att han gett vilseledande uppgifter om vad som egentligen är tillåtet enligt allemansrätten.

Även annars är det tänkbart att den som vållar invasion på annans mark kan få ersätta skador genom förslitningen – till exempel om ägaren till ett turisthotell regelbundet hänvisar sina gäster till att motionera eller rasta på ett ömtåligt område. I sådana fall kan den skadelidande markägaren åberopa en allmän regel att ”skälig hänsyn” skall visas i grannförhållanden (3 kap. 1 § jordabalken).

Dessa skadeståndsmöjligheter kan ha sitt värde bland annat för fastighetsägare som får sin jordbruksmark eller skogsmark skadad genom en stor tillströmning av stadsbor eller turister. Över huvud taget bör en arrangör alltid skaffa medgivande från markägaren till arrangemang som medför klara skaderisker. I grannförhållanden finns för övrigt vissa möjligheter att få ersättning också för allmän otrevnad som störningar medför för en närboende, om de medför någon sorts ekonomisk skada.

Kan markägaren utestänga allmänheten?

Skyltar

Ibland försöker markägare på olika sätt skydda sig mot både bil- och gångtrafik. Han kan markera det område där han vill slippa främlingar med skyltar ("Privat område", "Privat badplats", "Tillträde förbjudet" etc). Sådana skyltar får man emellertid inte ha uppsatta utan tillstånd av kommunen (byggnadsnämnd eller motsvarande), utom när det är alldeles klart att allmänheten inte får passera. Det gäller till exempel utan tvekan i fråga om en tomt eller en plantering. Man får också sätta upp skylt som "är behörig av något annat skäl"; den kanske varnar för en verklig fara, till exempel en brant eller en arg tjur. (Se 5 § lag med särskilda bestämmelser om gatuhållning och skyltning).

En skylt spelar i och för sig ingen roll för rätten till gångtrafik, om inte de faktiska förhållandena ger ägaren stöd för förbudet. Förbud att beträda ett område som inte utgör tomt, plantering etc. behöver alltså besökaren egentligen inte respektera. Om markägarens ståndpunkt verkar någorlunda

Foto: Gunmar Lundquist

Det är tillåtet att sätta upp en skylt som varnar för en verklig fara, till exempel en arg tjur.

3. Kan markägaren utestänga allmänheten?

rimlig – det ligger till exempel en sommarstuga i närheten, fast på något längre avstånd än här har angetts som tomtområde – gör man dock klokast i att rätta sig efter förbudet; tomtbegreppet är så pass oklart att främlingen bör ha en viss säkerhetsmarginal. Framgår det av skylten att kommunen har tillåtit den, bör man avgjort hålla sig borta från området. Då har markägaren antagligen rätt att förbjuda tillträde.

Om någon har en sådan skylt uppsatt utan laglig rätt till det, riskerar han att myndighet förelägger honom att ta bort den obehöriga skylten (12 § i den nämnda lagen).

Stängsel

I andra fall försöker markägaren utestänga allmänheten genom *stängsel*. Ett stängsel kan i och för sig knappast utvidga det område som markägaren har rätt att få skyddat. Är man tveksam bör stängslet respekteras – särskilt när det omger mindre tomter godtas det vanligen som tomtgräns – men annars får allmänheten utan risk för straff ta sig över stängslet och gå vidare. Stängslet får naturligtvis inte skadas; då riskerar man åtal för skadegörelse eller åverkan, och dessutom blir man skyldig att ersätta den skada man vållat.

3. Kan markägaren utestänga allmänheten?

Om ett stängsel spärrar av ett område med ”betydelse för friluftslivet” – framför allt badplatser och andra strandområden, utsiktsplatser etc. – kan allmänheten rentav vända sig till länsstyrelsen för att få allemansrätten bevarad (enligt 26 kap. 11 § miljöbalken). Länsstyrelsen kan förelägga markägaren att på det allmännas bekostnad göra passage möjlig, till exempel genom att öppna grind i stängslet omkring ett sådant område. Om han har satt upp stängsel bara för att stänga ute allmänheten kan han till och med tvingas att ta bort hela stängslet. Men förutsättningen är att allmänheten verkligen har rätt att röra sig fritt på det avstängda området. Det får alltså inte bestå av tomt, plantering eller skadekänslig mark, till exempel åkrar. Sådant mark kan markägaren alltid spärra av. Allemansrätten kan inte utvidgas genom stängselgenombrott, den bara bevaras på samma sätt som innan stängslet sattes upp.

Det är inte säkert att passagen öppnas ens när allemansrätt gäller på området. Det kan hända att markägaren har vägande skäl för sin avspärrning, medan allmänhetens behov att röra sig i området inte är så stort. Bland annat kan man ta hänsyn till att en grindöppning kan väntas leda till en sådan invasion på området att marken just på grund av besökarnas mängd kan riskera att bli allvarligt

3. Kan markägaren utestänga allmänheten?

skadad, eller att ägaren får svårt att driva en pågående verksamhet på fastigheten om tillströmningen blir för stor; han använder den kanske till vilohem. Har allmänheten tillgång till likvärdiga friluftsområden – till exempel tillräckligt med andra bra badplatser i närheten – är det tänkbart att genombrottet inte medges. För att markägaren skall tvingas att släppa fram allmänheten fordras i allmänhet att friluftsintresset klart väger tyngre än hans intresse.

Stängselgenombrott har till exempel tillåtits när en markägare på västkusten spärrade av en badplats, som allmänheten sedan gammalt använde, med ett staket. Hans stuga låg cirka 70 meter från badplatsen på en klippssluttning utan skyddande träd. Regeringsrätten ansåg att badstranden inte ingick i tomten. (Regeringsrättens årsbok 1961 sid. 73.)

I ett annat fall vägrade emellertid regeringsrätten stängselgenombrott vid en strand 150 meter från en herrgård. Där spelade det tydligen en roll att det gällde ett öppet område med karaktär av park och med terrassanläggningar och liknande. (Regeringsrättens årsbok 1991, ref. 54.)

I ett tredje fall satte en skånsk markägare upp viltstängsel kring en vacker skog, där han drev försöksverksamhet med vildsvin i samarbete med

3. Kan markägaren utestänga allmänheten?

Lunds universitet. Han tvingades öppna passage i stängslet för allmänheten på ett ställe (inte två som Naturvårdsverket begärde). Hade det medfört allvarligare svårigheter för hans verksamhet att allmänheten fick ströva runt i skogen, hade han kanske inte behövt öppna någon passage alls. (Regeringsrättens årsbok 1977 s 190.)

Utvidgning av tomten

En uppfinningsrik markägare kan också försöka utvidga det område som utgör tomt eller plantering för att hålla bort inkräktare. Som bekant är det i princip förbjudet att bygga på ett så kallat strandskyddsområde, vanligen 100 meter från strandlinjen. Över huvud taget fordras bygglov för nybyggnad (utom i vissa fall för ekonomibyggnader med mera), och när någon söker bygglov skall byggnadsnämnden ta särskild hänsyn till friluftslivets intressen. På områden där allemansrätten har större värde för allmänheten får man på detta sätt sällan uppföra hus.

Markägaren kan också tänkas vilja anlägga trädgårdsrabatter, terrasser, fasta sittplatser, bryggor etc. omkring en eftertraktad badplats. Anordningar av det slaget kan utvidga tomten. Men sådana anläggningar är det som huvudregel förbjudet

3. Kan markägaren utestänga allmänheten?

att uppföra på strandskyddsområden utanför tomt. Bryter markägaren mot förbudet riskerar han att straffas (29 kap. 8 § punkt 5 miljöbalken), och dessutom kan han få ett föreläggande att återställa området i tidigare skick på egen bekostnad. Samma regler gäller för privata stängsel, som inte behövs för jordbruk, skogsbruk eller fiske; också dessa skall prövas och ha dispens för att få sättas upp inom strandskyddsområde. (Se 7 kap. 16 och 17 §§ miljöbalken.)

Handgripligt skydd

Normalt skall ingen ta lagen i egna händer. Om någon upplyser om vilka regler som gäller och det inte hjälper får polis tillkallas, som får avgöra vilka åtgärder som behöver vidtas.

Om markägaren använder våld för att mota bort närgångna främlingar kan han dömas till straff, närmast för olaga tvång. Men har inkräktaren gjort sig skyldig till hemfridsbrott (se ovan) kan ägaren gå fri enligt reglerna om nödvärn, förutsatt att våldet är lindrigt.

Vakthundar

Ibland kan markägaren försöka skydda sig genom

3. Kan markägaren utestänga allmänheten?

att hålla en arg hund på ett område där han vill vara i fred. Hundar som är benägna att bita människor får dock inte vara lösa utomhus, om de inte hålls inom säkert inhägnat område, dit utomstående inte har tillträde (2 § lagen om tillsyn över hundar och katter). De får alltså bara springa lösa på tomter och liknande ställen där inte allemansrätten gäller. Överträder markägaren förbudet kan han få böta, och polismyndigheten kan kräva att åtgärder vidtas mot hunden.

Vitesförbud och anmälningsplikt

Slutligen skall nämnas ett par möjligheter till för markägaren. Han kan få en domstol att vid vite förbjuda en viss person att utnyttja marken på ett störande sätt. I och för sig finns den utvägen så snart olägenheterna går utöver vad en markägare rimligen får tåla. Den är dock inte så praktisk: det vanliga är ju att störningarna kommer från anonyma personer som man inte har möjlighet att ge något förbud på förhand. Men undantagsvis kan ett vitesförbud bli aktuellt, till exempel när en viss researrangör eller granne gång på gång utnyttjar allemansrätten till övermått på en fastighet genom något arrangemang för turister eller liknande, eller när en person kan väntas springa i vägen för skogs-

3. Kan markägaren utestänga allmänheten?

maskiner eller jaktsällskap på ett besvärande vis - kanske för att han ogillar sådana verksamheter. Också om en markägare tillfälligt utnyttjar sin mark för någon annan verksamhet som är känslig för störningar, bör vitesförbud vara möjligt – fast även här bara mot viss adressat, inte mot allmänheten i stort.

I varje fall behöver inte uppträdanget vara straffbart för att det skall kunna förbjudas på detta sätt. I ett avgörande av Högsta domstolen hade en företagare hyrt ut utrustning för forsränning och anvisat en fors som lämplig; strandägaren lyckades få verksamheten förbjuden, eftersom hans mark blev utnyttjad så intensivt att det klart översteg vad han måste tåla på grund av allemansrätten. (Nytt juridiskt arkiv 1996 s. 495.)

För att komma till rätta med mindre seriösa re-sarrangörer och liknande har man gett regeringen möjlighet att föreskriva en anmälningsplikt för verksamheter av detta slag, myndigheterna får då också kräva vissa åtgärder för att motverka skador på naturmiljön, eller i värsta fall förbjuda verksamheten (12 kap. 6 § miljöbalken).

Foto: Bengt Olof Olsson

Som ryttare måste man ta särskild hänsyn. Särskilt i grupp kan ryttare ställa till skador, t ex kan vandrare och skidåkare få stigar eller spår förstörda.

Cykling, skidåkning och ridning

I allemansrätten anses även cykling, skidåkning och i viss utsträckning ridning ingå.

Cykling och skidåkning

Rätten till *cykling och skidåkning* går nära nog lika långt som rätten till gångtrafik. Risken för markskador brukar ju inte vara mycket större i dessa fall. Avgörande är också här straffbestämmelsen i brottsbalken 12 kap. 4 §. Man får inte cykla eller åka skidor över tomt eller plantering och inte heller på annan skadekänslig mark. Den begränsningen får särskild betydelse för cykling i terräng med terrängcyklar (mountainbikes), som kan ställa till vissa skador särskilt när flera tar samma väg.

Ridning

För ridning gäller samma paragraf, men den måste tillämpas mera strängt i detta fall; skaderisken är ju större, när en ryttare tar sig fram på gångstigar eller i terrängen. Särskilt i grupp kan ryttare ställa till

4. Cykling, skidåkning och ridning

skador och olägenheter, inte bara för markägare utan också för vandrare, skidåkare och cyklister, som kan få stigar eller spår förstörda. Vid ridning får man ta särskild hänsyn också till dem och exempelvis inte fördärva märkta skidspår eller vandringsleder eller rida i iordningställda motionsspår, även om inte själva marken tar nämnvärd skada. De måste också i övrigt ta hänsyn till naturmiljön och till andra som utövar friluftsliv. (Jämför 7 kap. 1 § miljöbalken, som behandlats inledningsvis.) Om marken skadas genom vårdslös ridning kan skadeståndsansvar bli aktuellt, kanske framför allt för ridskolor eller andra som ordnar ridning i grupp utan att bry sig om skaderisken.

Ridning och cykling kan också regleras genom lokala föreskrifter, något som blivit ganska vanligt.

Motordrivna fordon

Särskilda regler gäller trafik med *bilar, motorcyklar och andra motordrivna fordon*. Den som äger enskild väg kan utan vidare förbjuda motortrafik på vägen; överträdelse medför bötesstraff (10 kap. 10 § och 14 kap. 3 § trafikförordningen). Förbudet skall vara utmärkt med vägmärke eller på annat tydligt sätt. Man har menat att trafik med motordrivna fordon medför sådan risk för förslitning av enskilda vägar att den som skall underhålla vägen inte rimligen skall behöva tåla trafiken. Men om statsbidrag utgår till underhållet av en enskild väg, måste den i regel hållas öppen för allmänhetens biltrafik. Man kan säga att detta är ägarens motprestation för bidraget. Efter begäran från markägaren kan kommun eller länsstyrelse besluta att också annan trafik kan förbjudas – exempelvis ridning – om vägen kan ta skada av sådan trafik.

Enskild väg

Har en enskild väg stängts av för biltrafik eller annan motortrafik, kan inte en besviken bilist försöka få till stånd stängselgenombrott eller liknande. Den utvägen gäller endast för gångtrafik. En när-

Foto: Bengt Olof Olsson

Det är vanligen tillåtet att köra med snöskoter på snötäckt mark – om det inte medför någon risk för skada. Men på barmark får man inte alls köra med motordrivna fordon i terrängen.

boende person som använt vägen under lång tid kan visserligen begära så kallad särskild handräddning hos kronofogdemyndigheten om vägens ägare spärrar av den med låst grind, stängsel eller dylikt, men den stora allmänheten har troligen inte någon sådan möjlighet.

Terrängkörning

Om en bilist vill köra in från en allmän väg i terrängen till exempel för att parkera bilen eller ställa upp en husvagn (se sid. 44) är möjligheterna begränsade. I terrängkörningslagen förbjuds all privat körning på barmark i terrängen med motordrivna fordon.

Enligt terrängkörningslagen får man däremot köra till exempel med snöskoter på snötäckt mark; körningar i plant- eller ungskog eller på jordbruksmark kräver dock att det är uppenbart att körningen inte medför någon risk för skada. Regeringen kan dessutom förbjuda terrängkörning helt på vissa områden, något som har skett i delar av de obrutna fjällområdena. Dessa förbud gäller till och med för markägaren; det är inte omtanke om honom utan framför allt naturvårdshänsyn som ligger bakom lagen. Men undantag gäller för nyttrafik, bland annat körning på barmark i jord-

5. Motordrivna fordon

bruk och skogsbruk och körning i de annars totalfredade fjällområdena av dem som är fast bosatta där. (Se närmare 1978 års terrängkörningsförordning.)

De bullerstörningar som skotertrafiken medfört bland annat i fjällområden anses emellertid vara ett problem, och man har diskuterat en del andra restriktioner för trafiken med tanke på detta. Det samma gäller för övrigt också nöjestrifik i luften, till exempel med helikopter. Någon sorts rätt till bullrande trafik ingår i vart fall inte i allemansrätten.

Terrängkörningslagstiftningen medför att allemansrättens principer om körning i terräng får ganska liten betydelse. Rätten att färdas fritt i skog och mark har dock aldrig sträckt sig till trafik med motorfordon. Man brukar säga, att det finns en allemansrätt men inte en ”allebilsrätt”. Den paragraf som närmast blir aktuell är återigen 12 kap. 4 § brottsbalken (se sid. 15). Den anses medföra att bara trafik som är klart oskadlig för marken är tillåten utan markägarens tillstånd – något som kan få betydelse för sådan trafik som terrängkörningslagen tillåter, till exempel med snöskoter.

Vid otillåten trafik av olika slag kan trafikanten bli skyldig att ersätta skada på väg eller annan mark.

Uppehåll på annans mark

Allemansrätten innebär inte bara rätt att passera över annans mark utan också en viss rätt att vistas där. Frågan i vilken utsträckning detta är tillåtet är om möjligt ännu oklarare än rätten att färdas. Så mycket är säkert, att man inte får göra uppehåll för rastning, bad etc. på tomt, plantering eller skadekänslig mark. När det gäller längre uppehåll på samma ställe får man också annars ta speciell hänsyn till skaderisken. Den som håller till flera dagar på ömtålig gräsmark och trampar upp gräset kan möjligen straffas enligt 12 kap. 4 § brottsbalken. Han kan också bli skyldig att ersätta skadan.

Kortare uppehåll

Vidare är det klart att *kortare uppehåll* på tillåten mark inte medför några rättsliga påföljder, så länge marken inte skadas. Man får *solbada* en hel dag på annans badplats utanför tomtområde; man får också *rasta* av annan anledning och till och med tillfälligt ställa upp bord, stolar och liknande lättflyttad egendom på platsen.

Svårigheterna uppkommer främst vid längre uppehåll på mark, som i och för sig inte är ömtålig.

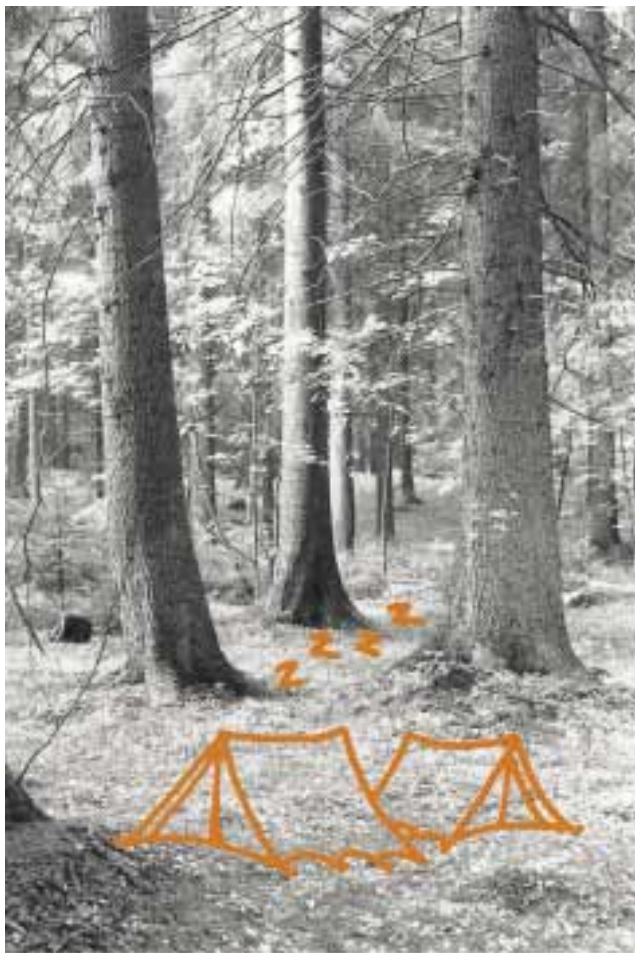

Foto: Kenneth Bengtsson/Naturbild

Det går bra att stanna ett par dagar om man tältar i något skogsområde långt från bostadshus. Men det är tveksamt om ens en enda natts tältning kan accepteras alldeles utanför markägarens tomt.

Det aktuella lagstadgandet i brottsbalken (8 kap. 11 § andra stycket) har fått behålla en ålderdomlig formulering, trots att omgivande paragrafer omarbetats flera gånger på senare år, och det ger därför dåligt besked om allemansrättens gränser i detta fall:

”Gör någon intrång i annans besittning av fastighet, såsom genom att olovligen anbringa eller bryta stängsel, bygga, gräva, plöja, upptaga väg eller låta kreatur beta, eller skiljer någon obehörigen annan från besittning av fastighet eller del därav, skall vad i 8 § sägs om egenmäktigt förfarande . . . äga tillämpning.” (8 § stadgar bötes- eller fängelsestraff).

Tältning

En tveksam fråga är i vad mån *tältning* utan markägarens tillstånd träffas av denna straffbestämelse. Att tälta innebär ju ibland viss grävning; kanske kan tältaren rentav anses ”bygga” på annans fastighet eller skilja markägaren från besittningen av ett litet stycke mark? Men kortvarig tältning brukar inte bedömas på detta sätt. Det avgörande är nog att detta inte ses som något verkligt besittningsintrång. Tidsgränsen sägs ibland vara ett dygn, men det är svårt att finna ett auktoritativt

6. Uppehåll på annans mark

stöd för att just denna gräns skulle vara juridiskt betydelsefull.

Sannolikt har det betydelse hur pass diskret tältaren är. Håller han sig långt från bostadshus i något skogsområde får han troligen stanna flera dagar utan straffpåföljd, medan det är tveksamt om ens en natts tältning kan accepteras alldeles utanför det område som utgör markägarens tomt. Att objudna främlingar i dagar och nätter förlägger sitt privatliv intill en bostad kan medföra mera vantrivsel och irritation än markägaren rimligen bör tåla, inte minst när det saknas ordnade toalett-förhållanden.

Man får antagligen också ta hänsyn till att tältning i grupp ställer till större problem för markägaren än enstaka tältare. Det kan i gränsfall leda till att en tältning anses otillåten och i varje fall medföra skadeståndsskyldighet. Rättsläget är överhuvud taget så oklart att en tältande gör klokt i att hålla sig borta från bebyggelse, om han inte frågat markägaren om lov. Vid grupptältning bör man i alla händelser ta kontakt med markägaren.

Vid närgången tältning, framför allt på område som kan anses som tomtmark, har markägaren antagligen rätt att helt enkelt flytta undan tältet, om dess ägare vägrar att ta bort det själv. – Det bör påpekas att en del kommuner har begränsat rätten till

tältning utanför vissa campingplatser genom särskilda föreskrifter med stöd av förordningen (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd. I så fall kan den som tältar i strid med föreskrifterna utan vidare straffas.

Den som äger (eller arrenderar) marken där tältet står har på detta sätt vissa rättsliga möjligheter att reagera. Värre är det för dem som bara bor i närheten och störs av tältningen. Den allmänna regeln att man skall ta ”skälig hänsyn till omgivningen” gäller visserligen också den som bara mera tillfälligt använder annans mark (3 kap. 1 § jordabalken). Men i praktiken kan grannen sällan göra mycket mer än klaga hos markägaren och begära att han gör något för att hindra störningarna.

Parkering

Också den praktiska frågan om rätten till *bilparkering* är oklar. Till en början är det naturligt, att parkering är tillåten bara där man får färdas med bil (se sid. 35 f). Troligen har man i princip rätt att ställa bilen intill väg, om parkeringen inte medför någon skada eller olägenhet för markägaren. Det räknas inte som terrängkörning.

Man har dock antagit att bilisten åtminstone måste respektera ett uttryckligt förbud mot parker-

ing på viss plats. I varje fall om han parkerar längre än rent tillfälligt på ett område som markägaren har intresse att förfoga över – till exempel en parkeringsplats som denne själv använder – kan detta tänkas vara olovlig besittningsrubbing (enligt 8 kap. 11 § brottsbalken) och alltså straffas som egenmäktigt förfarande.

Husvagnsuppställning

Uppställning av husvagnar på privat mark bedöms säkert ännu strängare. Här tillkommer ju också de skäl som kan anföras mot närgången tältning. Det är tveksamt om ens en natts uppehåll kan tillåtas i närheten av markägarens bostad, ifall han sätter sig emot det. Vid förbjuden husvagnsuppställning, liksom vid förbjuden tältning, kan markägaren ansöka om så kallad särskild handräckning hos kronofogdemyndigheten.

Också vid andra mera omfattande åtgärder på fastighet har säkert fastighetsägaren möjlighet att ingripa. Som nämnts kan ett vitesförbud ibland bli aktuellt när någon överskridit eller kan väntas överskrida allemansrättens gränser (ovan sid. 30). I ett rättsfall hade ägaren av en sommarstuga anlagt en primitiv badbrygga och en mindre båtplats på närbelägen strand som tillhörde andra personer.

Högsta domstolen ansåg att han visserligen haft rätt att bada vid stranden och tillfälligt använda den som båtplats men inte på det sätt som skett varaktigt ta stranden i besittning och utnyttja den. Han förelades vid vite att ta bort anordningarna och återställa stranden i samma skick som förut. (Nytt juridiskt arkiv 1949 s 167).

Ett sådant föreläggande kan markägaren få till stånd när till exempel en organiserad tältning medför någon olägenhet för honom som inte är rent bagatellartad; det fordras inte att intrånget varit straffbart. Utvägen har dock inte så stor praktisk betydelse, eftersom föreläggandet också i dessa fall måste riktas mot viss person och i regel meddelas av domstol. Proceduren blir därför dyr och omständlig.

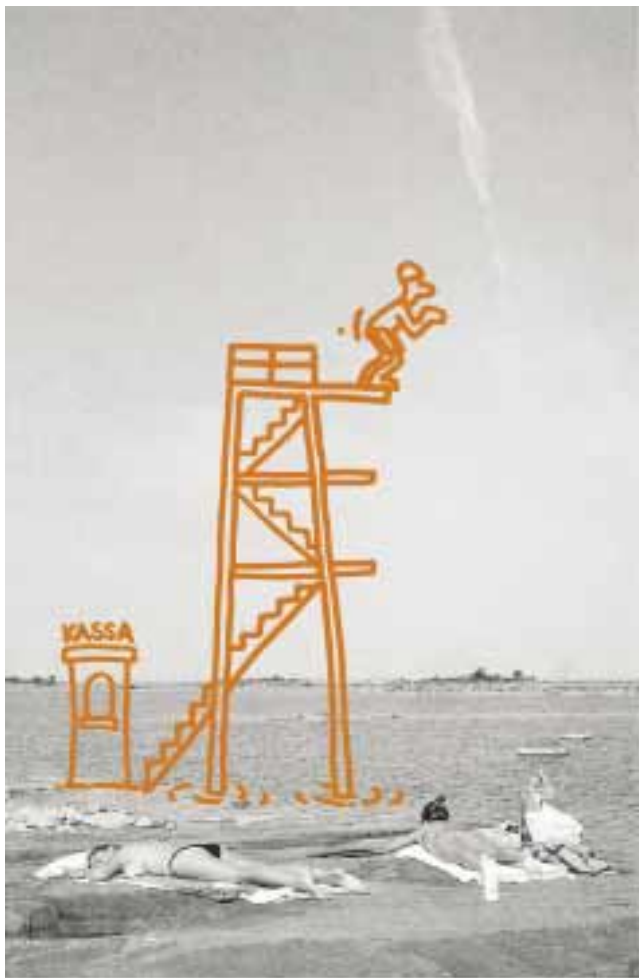

Foto: Bernt E. Johansson

En markägare får inte ta inträdesavgift till sin badstrand. Men har han anlagt hopptorn, trampoliner eller andra anordningar får han ta ut en skälig avgift för att täcka dessa kostnader.

Får man ta inträdesavgift?

Om allmänheten har rätt att fritt uppehålla sig på ett område, till exempel för att bada, får markägaren i allmänhet inte ta upp avgift som villkor för att området används på detta vis. Spärrar han av en badstrand med betydelse för friluftslivet och kräver inträde av allmänheten, har man möjlighet att vända sig till länsstyrelsen, som enligt reglerna om stängselgenombrott (se sid. 26) kan ålägga markägaren att tillåta inträde gratis. Men detta gäller inte om markägaren har kostat på särskilda anordningar på platsen, till exempel anlagt hoppturn, trampoliner etc. Då har han rätt att ta ut en skälig avgift för att täcka dessa kostnader, och den som ändå håller till på området utan att betala kan ibland straffas (för egenmäktigt förfarande eller, om han handlat i smyg, bedrägligt beteende). Sådana anläggningar skall dock normalt prövas enligt strandskyddsbestämmelserna i naturvårdslagen.

När en person körde in på det inhägnade området på Kullaberg i Skåne utan att betala begärd avgift, blev han på detta sätt fälld till ansvar trots att han åberopade allemansrätten. Markägaren täckte med avgiften kostnaderna för anläggningar och

7. Får man ta inträdesavgift

andra åtgärder på berget i turismens intresse. (Nytt juridiskt arkiv 1964 B 27.)

En fastighetsägare kan också begära ersättning för att allmänheten får använda ett område mera långvarigt och intensivt än allemansrätten tillåter. Det är alltså tillåtet att ta upp en viss avgift för att besökare får tälta, parkera eller ställa upp husvagnar under längre tid på en privat fastighet, även om markägaren inte gjort några speciella anordningar för deras bekvämlighet.

Det är oklart om en markägare på samma sätt kan ta betalt för att allmänheten använder ett skidspår som han gjort iordning, något som ibland diskuteras. I varje fall om han nedlagt inte obetydliga kostnader t.ex. genom att ordna elljus och avverka skog kring spåret kan detta verka rimligt. Men spåret bör inte hindra andra från att åka gratis i samma terräng.

Allemansrätt till sjöss

Trafik på vattnet

Det finns stora möjligheter för allmänheten att röra sig på annans vattenområde, med båt, simmande eller vintertid på isen. Här saknas straffbestämmelser om tagande av olovlig väg; antagligen kan man passera på vattenområde till och med nära in- till bostadshus utan rättsliga påföljder. Det finns inte heller något allmänt förbud mot motortrafik på isen. Man får i alla händelser komma ihåg att hemfridsintresset bör respekteras också i sådana fall, till exempel vid mera besvärande båttrafik förbi ett badhus. Den enda tänkbara (men knappast praktiska) rättsliga reaktionen lär då vara vitesförbud mot trafikanten, om man vet vem det är.

Buller

Men någon obegränsad rätt till båttrafik har man inte. I sjölagen finns ett allmänt förbud att färdas med fartyg så att man i onödan stör omgivningen, till exempel genom buller eller höga svallvågor på en olämplig plats; överträdelse medför böter (20 kap. 3 §). Länsstyrelsen kan vidare med stöd av

Foto: Jan Håkansson

Hemfridsintresset bör respekteras också till sjöss. Man får inte störa omgivningen, till exempel genom buller.

sjötrafikförordningen (av 1986) utfärda särskilda bestämmelser för vissa vattenområden som begränsar rätten till motorbåtstrafik, vattenskidåkning och liknande – något som ganska ofta sker, när trafiken är störande för folk på stranden eller för djurlivet. På detta sätt kan man alltså ta tillvara bland annat miljö- och naturvårdsintressen. Men samtidigt kan ett förbud naturligtvis vara till glädje för dem som bor vid stranden.

Känsliga områden

I det här sammanhanget kan nämnas att länsstyrelsen kan meddela föreskrifter om vad allmänheten har att iaktta inom strandskyddsområde för att trygga ändamålet med strandskyddet (7 kap. 30 § miljöbalken). Även sådana föreskrifter kan gälla till exempel ankring, färd med motorbåt och vattenskidåkning. Det kan också hända att båttrafik, landning med mera förbjuds till skydd för djurlivet inom ett känsligt område (se 7 kap. 12 § miljöbalken). Den som inte respekterar sådana förbud och föreskrifter kan dömas till straff, i allmänhet böter.

Privata förbudsskyltar mot störande båttrafik eller liknande spelar inte heller här någon roll (jfr sid. 23). Däremot kan det tänkas att en strandäga-

re kan få till stånd ett vitesförbud mot viss person för båt- eller biltrafik som medför mera allvarlig olägenhet för dem som bor på stranden, till exempel mot någon som brukar åka vattenskidor omedelbart utanför en stuga invid vattnet. Men detta får sällan praktisk betydelse.

Förtöjning av båtar

Båtar får förtöjas vid strand som inte utgör tomt och inte heller är fridlyst enligt andra regler, till exempel till skydd för fågellivet. Helt tillfällig förtöjning är tillåten till och med vid annans brygga utanför tomtmark, om inte ägaren hindras i sin användning. Också tillfällig ankring på annans vatten får i regel godtas.

Det är däremot tveksamt hur man bör se på mera varaktig eller regelbunden förtöjning eller ankring. Ifall strandägaren direkt hindras från att använda sin egen båtplats, är det tänkbart att intrånget kan straffas som egenmäktigt förfarande. Man bör alltså vara försiktig vid längre uppehåll med båt.

Hur pass länge man får förtöja vid annans strand är oklart. Över huvud taget är det också i dessa fall bäst att ta kontakt med ägaren, om man känner tvekan. Förtöjning och ankring som medför olä-

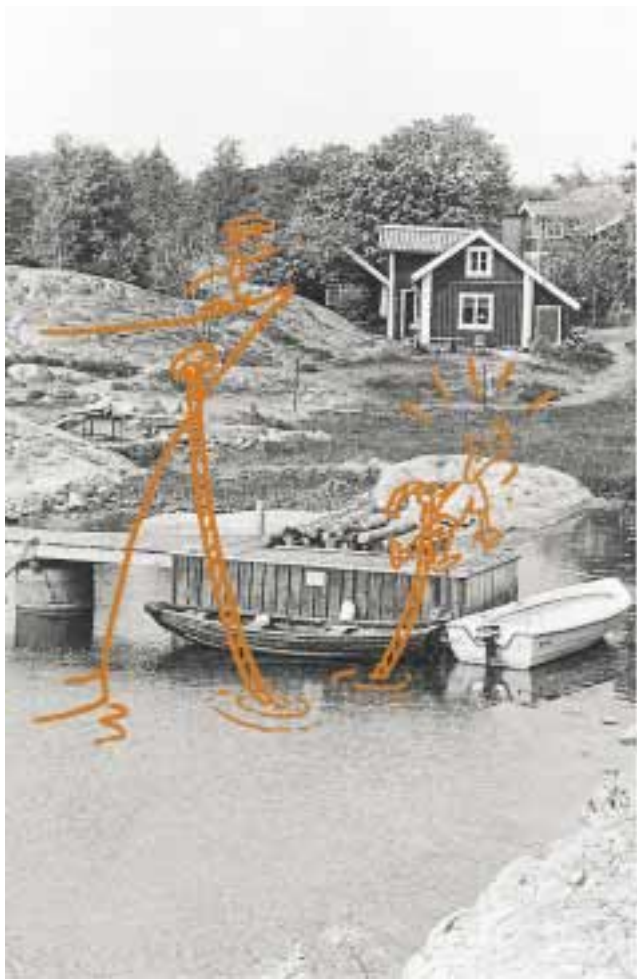

Foto: Pär-Olof Danielsson

Det är tillåtet att tillfälligt lägga till vid privata bryggor, utanför tomtmark. Men ägaren får inte hindras från att använda sin egen båtplats.

8. Allemansrätt till sjöss

genhet för ägaren till stranden eller vattenområdet kan i varje fall förbjudas vid vite, varvid förbudet måste riktas mot viss person.

Fiske

Fiske ingår inte i allemansrätten, fast det förekommer en del liknande regler i den särskilda fiskelagstiftningen. Här skall bara nämnas att man får fiska fritt med handredskap i havet och i de stora insjöarna (Vänern, Vättern, Mälaren, Hjälmarén och Storsjön i Jämtland) till och med om det sker på enskilt fiskevatten. I övrigt är fiske förbjudet utan tillstånd. Reglerna förekommer i 1993 års lag om rätt till fiske och i en lag från 1950 om gräns mot allmänt vattenområde.

Närmare upplysningar om bestämmelser angående fiske kan man få från Fiskeriverket och Länsstyrelserna.

Rätt att ta naturprodukter

Här är rättsreglerna något mera preciserade i lagen. 12 kap. 2 § brottsbalken innehåller en utförlig uppräknning av sådana naturalster som allmänheten inte får tillgodogöra sig:

”Den som i skog eller mark olovligen tager växande träd eller gräs eller, av växande träd, ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon, nötter eller kåda eller ock vindfälle, sten, grus, torv eller annat sådant som ej är berett till bruk, dömes för åverkan” (till böter).

Det är alltså fråga om tillgrepp av naturprodukter. Men som framgår av lagtexten gäller samma regler också till exempel sten; i varje fall anses man inte få ta större stenar till exempel för att lägga på trädgårdsgångar. Knackar man bort stenar ur berg lär det kunna straffas som åverkan eller i allvarligare fall som skadegörelse. Om man tar ”kulturprodukter”, som odlade bär och blommor, blir reglerna om stöld eller snatteri tillämpliga, och straffet är i regel strängare.

Plocka bär och blommor

De naturprodukter som inte omtalas i denna be-

Foto: Bengt-Olof Olsson

Att plocka svamp, vilda bär, vilda blommor och andra örter är tillåtet. Förutsättningen är naturligtvis att man inte tar växter som är fridlysta.

stämmelse kan man plocka utan att bli straffansvarig eller ersättningsskyldig mot markägaren. Detta gäller framför allt vilda bär, vilda blommor och andra örter, svamp och kottar. Förutsättningen är naturligtvis att man inte tar växter som är fridlysta enligt lag. Länsstyrelsen kan med stöd av 8 kap. 2 § miljöbalken fridlysa en växt i länet inte bara när den är sällsynt utan också när den annars behöver skydd, eftersom den riskerar att utsättas för plundring. Naturvårdsverket kan fridlysa en växt i hela landet, något som exempelvis har skett med samtliga orkidéer.

Mossa, lavar

Det är inte alltid så lätt att bestämma, vilka produkter som är tillåtna enligt brottsbalken. Vad är till exempel ”annat sådant som ej är berett till bruk”? Det har här betydelse om produkten har något nämnvärt ekonomiskt värde; i så fall är den förbjuden. Detta har ansetts gälla mossa och lavar, i varje fall när de samlas i större skala för försäljning som prydnad och liknande. Det tar ju lång tid innan sådana ingrepp läks i naturen. Det har hänt att den som skövlat skogar på vitlav i stor skala har dömts för stöld (Nytt juridiskt arkiv 1986 s 637).

Några tolkningsfrågor

Organiserad svamp- eller bärplockning för försäljning anses däremot traditionellt vara tillåten. Buskar och grenar av dem nämns inte särskilt i lagen. Antagligen får man på sin höjd ta eller skada buskar när de är värdelösa från alla synpunkter. Däremot får man inte röra enar och inte heller buskar som har värde till exempel som prydnad eller som skydd omkring odlad mark. Säkrast är att lämna buskar helt i fred.

Det är också tveksamt hur man skall se på bagatellartade tillgrepp som enligt lagens ordalag är förbjudna. Delvis är reglerna föråldrade, ingen straffas idag för att han tagit t. ex. kåda eller ollon, som numera helt saknar värde. Enstaka löv kan man nog få ta från träd, men att bryta kvistar är förbjudet. Växande gräs får antagligen tas i skogar, där inte skogsbete förekommer. Mindre nedfallna grenar och kvistar räknas inte som vindfälle och kan plockas, till exempel som bränsle för tillåten eldning. Enstaka mindre stenar får man som sagt föra med sig. Troligen får man ta äpplen, körsbär och liknande också från ödetomter utan bebyggelse, som alltså skulle räknas som skog och mark. Det är vidare oklart hur plockning av svampar, vilda bär och dylikt skall bedömas, om man tar dem på mark som utgör tomt eller plantering, till exem-

pel från en parkgång. Kanske blir man åtminstone skyldig att ersätta den obetydliga skada som markägaren kan anses ha lidit, om man plockar sådana produkter. På åker och äng kan i varje fall svamp och bär plockas fritt, när området får beträdas.

Man kan fråga vem som egentligen äger till exempel vilda bär *innan* de är plockade. Här föreskriver 2 kap. 1 § jordabalken, att bland annat ”på rot stående träd och andra växter” är tillbehör till fastigheten. Växterna och därmed också bären tillhör alltså markägaren. Han kan visserligen inte hindra allmänheten att ta bär, men allmänheten kan å andra sidan inte hindra markägaren att till exempel bespruta dem, lika litet som han kan förbjudas att plocka dem. (En annan sak är att besprutning kan vara förbjuden enligt annan lagstiftning till skydd för miljön.) Men efter plockningen tillhör bären den som plockat dem.

De senaste åren har man diskuterat om bärplockning i stor skala, ibland med maskinell utrustning, kan vara tillåten på annans mark. Något hinder för detta lär dock inte finnas, förutsatt att inte marken skadas eller man ställer till olägenhet för markägaren.

Foto: André Maslennikov

Eldning i skog och mark är tillåten bara med största försiktighet. Den som eldar vid eldningsförbud eller orsakar brand av ovarsamhet kan straffas. Dessutom ska han ersätta den skada han vållar.

Uppträdande i naturen

Det framgår av det föregående att det avgörande för allmänhetens rättigheter på annans mark i allmänhet är markägarens ekonomiska intressen och hans intresse av ett visst skyddat område intill sina byggnader. Om en främling uppträtt mer eller mindre hänsynsfullt har däremot inte alltid betydelse från juridisk synpunkt. Visserligen har vi som sagt den allmänna regeln i miljöbalken, att man skall visa hänsyn och varsamhet i sitt umgänge med naturen. Men överträder man den regeln, medför överträdelsen inte i sig några juridiska påföljder. För detta fordras att främlingen kan anses ha brutit också mot någon annan lagbestämmelse. Möjligheterna är därför begränsade att ingripa mot ett störande eller annars obehagligt uppträdande från allmänhetens sida.

Nedskräpning

All nedskräpning utomhus på platser dit allmänheten har tillträde eller insyn är förbjuden enligt 15 kap. 30 § miljöbalken; det gäller både i naturen och inom bebyggda områden. Den skyldige kan straffas om inte nedskräpningen är ”ringa”

10. Uppträdande i naturen

(29 kap. 7 och 11 §§ miljöbalken). Som ringa räknas det bland annat om skräpet inte medför obehag för andra eller risk för skada på människor, djur eller annan egendom. Här får man också ta hänsyn till hur mycket folk som kan väntas hålla till på området. På livligt besökta platser är det tänkbart att till och med sådan nedskräpning straffas som många anser helt oskyldig. Om till exempel många personer slänger var sin ölburk på en badplats, har man menat att det samlade resultatet av nedskräpningen är så pass allvarligt att man måste ingripa mot den enskilde nedskräparen; sådan nedskräpning anses inte ”ringa” i lagens mening.

I princip får inte ens markägaren skräpa ned där allemansrätten gäller eller folk har insyn. För övrigt föreskriver också plan- och bygglagen att tomt skall hållas i vårdat skick. Viss nedskräpning omkring jordbruks- och industrifastigheter får dock ofta tolereras. Den som är ansvarig för nedskräpning kan vid vite föreläggas att städa upp efter sig (26 kap. 9 § miljöbalken).

Eldning

I detta sammanhang kan nämnas att *eldning* i skog och mark är tillåten bara med största försiktighet.

Vid torrt väder som ökar brandrisken gäller ofta allmänt eldningsförbud i kommunen och även annars kan viss eldning utomhus vara förbjuden. Den som överträder ett sådant förbud kan straffas, även om det inte uppstår brand (10 kap. 3 § Lag om skydd mot olyckor, 2003:778). Är det fara för omfattande förstörelse av annans egendom, t. ex. en skogsbrand, kan han dömas för det allvarligare brottet allmänfarlig vårdslöshet (13 kap. 6 § brottsbalken). Dessutom skall han ersätta den skada han vållar, om eldningen medför skada på mark eller vegetation, till exempel när ett träd ovanför platsen torkar eller kanske till och med en berghäll spricker av hettan. Vid skadegörelse av denna typ kan man straffas, i allmänhet för åverkan.

Jakt

Jakt ingår inte i allemansrätten. Som jakt räknas också att ta fåglars bon och ägg. Bestämmelser om jakt finns i jaktlagen och jaktförordningen (SFS 1987:259 resp 905).

Hundar i naturen

Den som vill ha med sig hund i skog och mark utan att det är fråga om jakt måste se till att hålla hun-

10. Uppträdande i naturen

den under sådan uppsikt att den inte driver eller förföljer villebråd. Viss tid, 1 mars–20 augusti, skall hunden till och med hindras att löpa lös i mark där villebråd finns. I detta sammanhang kan man påminna om att hundägaren enligt särskilda regler i jaktlagen skall hindra hunden från att driva eller förfölja vilt (se särskilt 6 §). Om en hund springer lös på ett område, där det finns vilt, får jakträttshavaren ta hand om den. Regler om detta finns i 1943 års lag om tillsyn över hundar och katter. Dessutom får ägaren naturligtvis se till att inte hunden ofredar andra människor i naturen. Orsakar hunden skada blir ägaren utan vidare ersättningskyldig.

Oljud

I övrigt ingriper rättsordningen inte så ofta mot uppträdande som markägare eller andra kan ogilla. Bullrande trafik är som sagt förbjuden i vissa fall, framför allt till sjöss. Skärpta regler mot buller i naturen har diskuterats men ännu inte lett till lagstiftning. I övrigt anses oljud, till exempel genom högljudd transistormusik på badstränder eller andra populära utflyktsmål, vara otillåtet enligt den allmänna föreskriften om hänsyn i naturen. Men detta innebär som sagt inte att bullret utan vi-

Foto: Tero Niemi

Den som tar med sig en hund i naturen måste se till att den inte driver eller förföljer villebråd. På våren och sommaren ska man hålla den i koppel i marker där det finns vilda djur.

10. Uppträdande i naturen

dare straffas. Den som till exempel för kraftigt oljud nära bostadshus kan dömas för ofredande (4 kap. 7 § brottsbalken), om han haft uppsåt att störa invånarna. Vid buller som går långt utöver det normala på livligt besökta allmänna badplatser eller liknande kan man möjligen tänka sig åtal för förgelseväckande beteende (16 kap. 16 § brottsbalken).

Den paragrafen är väl den enda som kan tänkas bli åberopad mot nakenbad och liknande uppträdande, som närboende och andra anser störande. Också här fordras det säkert ett mycket utmanande beteende för att det ens skall bli fråga om straffansvar. Nakenbad på mera ensliga stränder lär i varje fall inte träffas av denna straffbestämmelse.

Allmänheten har alltså ganska stor frihet i fråga om uppträdandet på annans mark, bara den håller sig på vederbörligt avstånd från markägarens bostad och andra byggnader, inte vållar skada på hans egendom och över huvud taget tar hänsyn till omgivningen.

Som förut omtalats kan det gälla speciella föreskrifter om allmänhetens uppträdande bl. a inom *naturreservat, nationalparker och områden med särskilt skydd för djurlivet*. Det förekommer till

exempel att tältning och eldning förbjuds helt, att hund bara får medföras om den är kopplad eller att man inte får plocka blommor av något slag.

Litteratur

Ahlström, I. *Allemansrätten – en bok om vad som gäller i naturen*. Bilda förlag, Stockholm 1999.

Allemansrätt och turism. Friluftsförbundet. Stockholm 1996.

Allemansrätten ifrågasatt. Skog & Forskning 3/98.

Allemansrätten i Norden. Nordiska Ministerrådet, TemaNord 1997:501. Köpenhamn 1997.

Allemansrätten och kommersen. Naturvårdsverket, rapport 4446. Solna 1995.

Bengtsson, Bertil. *Vad tillåter allemansrätten?* Skog & Forskning 1/94.

Bonde, Fredrik. Teljer, Tom. *Gården och allemansrätten*. LRF. Stockholm 1994.

Hur ska vi handskas med den nordiska allemansrätten? Pohjola – Norden. Helsingfors 1997.

Mortazavi, Reza. *The Right of public Access in Sweden*. Umeå Economic Studies 483/1999.

Orientering och andra friluftssarrangemang. Naturvårdsverket, Allmänna råd 96:4. Stockholm 1996.

Retten til fri ferdsel i natur. Nordiska ministerrådets arbetsgrupp för natur och friluftsliv, FRIFO, Friluftsrådernes landsforbund. Rapport. Hvalstad 1996.

Sandell, Klas. *Allemansrätt i fjällen – rätt för vem och rätt till vad?* Rapport fjällforskningskonferens. Forskningsrådsnämnden. Stockholm 1997.

Sandell, Klas. Naturkontakt och allemansrätt: *Om friluftslivets naturmöte och friluftslandskaps tillgänglighet i Sverige 1880–2000.* Svensk Geografisk Årsbok 1997.

Wiktorsson, Gunnar. *Den grundlagsskyddade myten – om allemansrättens lansering i Sverige.* Stockholm 1996.

Westerlund, Staffan. *Nutida allemansrättsliga frågor.* Miljörättslig tidskrift 1995:1.

Allemansrättens innebörd är livligt omdebatterad. Det är knappast förvånande. Man hänvisar ofta till sedvanan, men den varierar i skilda landsändar och bland olika grupper av människor.

Dessutom skiljer man inte alltid mellan vad som kan anses som gott uppförande och vad rättsreglerna påbjuder. Ett beteende som de flesta människor anser hänsynslöst medför långtifrån alltid juridiska efterräkningar. De rent juridiska bedömningarna är inte heller klara. Man får leta länge efter rättsfrågor med så stort allmänt intresse som är lika omstridda och outredda.

Den här skriften tar upp frågan om vilket uppträdande som kan leda till rättsliga påföljder - alltså straff, skadestånd och ålägganden av domstol att företa eller låta bli vissa åtgärder. Den är skriven av en av de tyngsta auktoriteterna på området, professorn, f d justitierådet Bertil Bengtsson.

Skriften vänder sig till alla myndigheter, företag, organisationer och enskilda personer som på olika sätt kommer i kontakt med naturturism och friluftsliv.

ISBN 91-620-8161-6